

מלך לא דן ולא דנים אותו

מחלוקת התלמוד הבבלי והירושלמי

משנה מסכת סנהדרין, פרק ב משנה ב

המלך לא דן ולא דנין אותו, לא מעיד ולא מעידין אותו, לא חולץ ולא חולצין לאשתו, לא מִיבֵּם ולא מיבמין לאשתו. רבי יהודה אומר: אם רצה לחלוץ או ליבם זכור לטוב. אמרו לו: אין שומעין לו.¹

וַיִּמְלֹךְ דָּוִד עַל כָּל יִשְׂרָאֵל וַיְהִי דָּוִד עֹשֶׂה מִשְׁפָּט וְצִדְקָה לְכָל עַמּוֹ: (שמואל ב ח טו).²

דברים רבה (בפרשתנו) פרשה ה סימן ח

"כי תבוא אל הארץ... ואמרת אשימה עלי מלך" - הלכה: מלך ישראל שהיה לו עסק, מהו שיהא מותר לו לדון לפני בית דין? כך שנו חכמים: "מלך לא דן ולא דנין אותו ולא מעיד ולא מעידין אותו" - לְמַדּוֹנוּ רְבוּתֵינוּ, למה אין דנין את המלך? אמר ר' ירמיה: שכתוב בדוד המלך: "מלפניך משפטי יצא" (תהלים יז ב) - הוי, אין בריה דן את המלך אלא הקב"ה.³

רבותינו אומרים: אמר הקב"ה לישראל: בני, כך חשבתי שתהיו [בני] חורין מן המלכות... חשבתי שלא תהא אימת מלכות עליכם... אבל אתם לא בקשתם כן... כבר הזהרתי על ידי משה ואמרתי לו: הואיל וסופם לבקש להם מלך בשר ודם, מהם ימליכו ולא מלך נכרי...⁴

מסכת סנהדרין דף יט עמוד א

"מלך לא דן ולא דנין אותו" - אמר רב יוסף: לא שנו אלא מלכי ישראל, אבל מלכי בית דוד - דן ודנין אותו. דכתיב: "בית דוד כה אמר ה' דינו לבוקר משפט" (ירמיהו כא יב). ואי לא דיינינן ליה - אינהו היכי דיינינן? והכתיב: "התקוששו וקושו" (צפניה ב א), ואמר ריש לקיש: "קִשְׁטֵם עֲצֻמְךָ וְאַחַר כֵּךְ קִשְׁטוּ אַחֲרֵיכֶם!"⁵ אלא מלכי

¹ כפשוטו, המלך אינו נזקק למערכת המשפט כבעל דין או כעד וגם לא מכהן כדיין. לא רק בדיני ממונות, אלא בדיני אישות ומן הסתם גם לא בדיני איסורים (עונש מלקות, מיתת בית דין וכיו"ב). בניגוד למשל לכהן גדול שכן דן ודנים אותו, ככתוב משנה אחת קודם: "כהן גדול דן ודנין אותו מעיד ומעידין אותו חולץ וחולצין לאשתו ומיבמין את אשתו". האם זה משום שהמלך עומד מעל לחוק ולמשפט? לחלוק כבוד למלכות? הפרדה בין הרשויות, או מגבלות מציאות וכוח? כך או כך, לא מצאנו דין זה בתוספתא, רק זאת: "מלך ישראל אין עומד בשורה להתנחם ואין עומד בשורה לנחם אחרים... לא חולץ ולא חולצין לאשתו ולא מייבם ולא מיבמין את אשתו" (תוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) פרק ד הלכה ב).

² פסוקים רבים נוספים יש לנו במקרא על המלך כשופט. משפט שלמה הידוע, מלכים א ג כח: "וַיִּשְׁמְעוּ כָל יִשְׂרָאֵל אֶת הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר שָׁפַט הַמֶּלֶךְ וַיְרְאוּ מִפְּנֵי הַמֶּלֶךְ כִּי רָאוּ כִּי חִכְמַת אֱלֹהִים בְּקִרְבּוֹ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט", בישיבהו טז ה: "וְהוֹכֵן בְּחֶסֶד כְּסֵא וַיֵּשֶׁב עָלָיו בְּאֶמְת בְּאֶהֱל דָּוִד שֹׁפֵט וְדָרַשׁ מִשְׁפָּט וּמְהַר צִדְקָה", בירמיהו כא יב: "בֵּית דָּוִד לֵה אֲמַר ה' דִּינּוּ לְבַקֵּר מִשְׁפָּט וְהִצִּילוּ גְזוֹל מִיַּד עוֹשֶׂק וְכוּ", בהושע ה א: "שָׁמְעוּ זֹאת הַכְּהֹנִים וְהַקְּשִׁיבוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל וּבֵית הַמֶּלֶךְ הָאֲזִינוּ כִּי לָכֶם הַמִּשְׁפָּט וְכוּ", ועוד ועוד. ראה דבריני מלך במשפט יעמיד ארץ בפרשת משפטים. אז ניחא שלא דנים את המלך, אבל "מלך לא דן", הכייד?

³ ובמדרש תהלים (בובר) על פסוק זה: "אמר ר' יוחנן: אמר דוד לפני הקב"ה, ריבוננו של עולם, אתה מלך ואני מלך, ראוי למלך לדון את המלך". רוצה לומר, המלך הוא חשוב ונכבד ומורם מעם ומלכותא דארעא (מלכות הארץ) כעין מלכותא דרקיעא (מלכות השמים), המלך אולי שופט את העם (נושא שעדיין צריך לברר) אבל אין מי שישפוט אותו רק המלך שבשמים. אך ראה המדרשים על דברי אברהם בסדום "השופט כל הארץ לא יעשה משפט" שקרא תיגר גם על מלכותא דרקיעא: "ר' נתן אומר: נאה לאלהים הדין שהוא שומרו ואינו נושא פנים שנאמר (ירמיה ט) כי אני ה' עושה חסד ומשפט וצדקה בארץ, שכן מצינו באברהם שעמד בעשר נסיונות ולא נשא (לו) פנים... אלא הוא היה מבקש מן האלהים שישמור המשפט שנאמר (בראשית יח) השופט כל הארץ לא יעשה משפט" (שמות רבה ל טז). ראה דבריני בנושא העקידה בפרשת וירא. אז כנגד מלך בשר ודם מה היה אומר אברהם? כללו של דבר, מדרש זה ממשיך לכאורה את דברי המשנה: מלך לא דן ולא דנים אותו - כפשוטה. ואנו עדיין שואלים: מדוע?

⁴ חכמים ממשיכים את הרעיון של ר' ירמיה ומחילים אותו על העם כולו (בניגוד למדרש תהלים הנ"ל). כוונת הקב"ה המקורית הייתה שהעם כולו יישפט ויונהג ישירות ע"י הקב"ה. אבל העם ביקש מלך. ראה המשך מדרש זה שם שעובר לדון בעצם בקשת העם למלך אם נכונה הייתה אם לא. וזה כבר עניין אחר ורבו על כך הפירושים. לענייננו, כשם שהרעיון האידיאלי שהעם כולו יישפט ע"י הקב"ה אינו מעשי ויש להקים מערכת משפט, ככתוב בפרשתנו: "שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך", אז אולי גם בקשת דוד שהקב"ה הוא שישפוט אותו היא יפה ואידיאלית, אך איננה מציאותית וסופה שתגרום להשחתת השלטון. בקיצור, מדרש זה לא פותר לנו את הבעיה הבסיסית של הבנת היחס בין המלך ומערכת המשפט ועדיין אנו צריכים לתשובה פשוטה.

⁵ ובמקומות אחרים: קשוט - כפי ששגור אולי יותר בלשוננו היום.

⁶ לבעל התלמוד ברור שאם המלך יכול (אפילו מצווה) לדון ולשפוט אחרים, מוכרח להיות שגם אפשר לדון אותו. יש אמנם למלך פריבילגיות רבות, אך הכלל קשוט עצמך הוא נורמה יסודית שעומדת מעל לכל, גם מעל מעמד המלך (ברור שהפסוק מצפניה הוא אסמכתא בלבד). המלך איננו עומד מעל לחוק. אין [פרא בסיליוס נומוס אנרגוס](#) ביהדות. על משקל מה שאברהם אומר, אך בלשון קצת אחרת: השופט כל הארץ הוא עצמו לא יעמוד למשפט? אגב, בשני המקומות האחרים בהם מוזכר כלל זה בתלמוד (בבא מציעא קז ע"ב, בב"ב ס ע"ב) הדיון הוא על סדר הקדימויות, מי צריך לעשות את הצעד הראשון. הדגש שם הוא על: קשוט עצמך

ישראל מאי טעמא לא? - משום מעשה שהיה. דעבדיה דינאי מלכא קטל נפשא (עבדו של ינאי המלך הרג בן אדם). אמר להו שמעון בן שטח לחכמים: תנו עיניכם בו ונדוננו. שלחו לו (לינאי): עבדך קטל נפשא. שדריה להו (שלח להם את העבד לדיון). שלחו לו: תא אנת נמי להכא (בוא גם אתה לכאן) - "והועד בבעליו ולא ישמרנו". אמרה תורה: יבוא בעל השור ויעמוד על שורו. אתא ויתב. אמר ליה שמעון בן שטח: ינאי המלך! עמוד על רגליך ויעידו בך. ולא לפנינו אתה עומד, אלא לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד, שנאמר: "ועמדו שני האנשים אשר להם הריב". אמר לו: לא כשתאמר אתה, אלא כמה שיאמרו חבריך.⁷ נפנה (ינאי) לימינו - כבשו (הדיינים) פניהם בקרקע. נפנה לשמאלו - כבשו פניהם בקרקע. אמר להם שמעון בן שטח: בעלי מחשבות אתם. יבוא בעל מחשבות ויפרע מכם. מיד בא גבריאל וחבטן בקרקע ומתו. באותה שעה אמרו: מלך לא דן ולא דנין אותו, לא מעיד ולא מעידים אותו.⁸

תלמוד ירושלמי מסכת סנהדרין פרק ב הלכה ג

"מלך לא דן ולא דנין אותו" - לא דן? והכתוב: "ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו" (שמואל ב ח טו)! ... אמור מעתה: היה דן הזכאי וחייב החייב. היה החייב עני, נותן לו משלו. נמצא עושה דין לזה וצדקה לזה. ... ולא דנין אותו, על שם: "מלפניך משפטי יצא" (תהלים יז ב).⁹

מדרש תנחומא (בובר) פרשת שופטים סימן ו

"לא תטה משפט לא תכיר פנים" - לעולם יהיו הדיינים רואין כאילו שכינה ביניהם, שנאמר: "בקרב אלהים ישפוט" (תהלים פב א). מכאן לבעלי דינים שינהגו אימה בעצמן ... אזהרה לחכם שלא יושב אצלו מי שאינו ראוי לדן ... מעשה באחד שהיה לו דין עם מלך ממלכי בית חשמונאי, בא ועמד לפני שמעון בן שטח. אמר לו: דין יש לי אצל המלך. אמר להם שמעון בן שטח לאותן הדיינים שהיו דנין עמו: אם משגר אני בשביל המלך, אתם מוכיחין אותו? אמרו לו: הן. שיגר בשבילו, ובא. נתנו את הכסא אצל שמעון בן שטח.¹⁰ אמר לו שמעון בן שטח: עמוד על רגליך ותן את הדין. אמר לו (המלך): וכי דנין את המלך? פנה לימין וכבשו הדיינים את פניהם בקרקע, פנה לשמאלו וכבשו את פניהם בקרקע. בא המלאך וחבטן בקרקע עד שיצתה נשמתן. מיד נזדעזע המלך, אמר

תחילה. כאן השימוש בכלל הוא הרבה יותר מהותי ועקרוני, אולי בדומה לביטוי: אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו. ואולי גם לפי הכלל שבדיני גיטין וקידושין, מסכת קידושין דף ו עמוד א: "כל שאינו יודע בטיב גיטין וקידושין לא יהא לו עסק עמהם. ראה פירוש רש"י שם.

⁷ כבר העירו רבים על קשיים רבים בסיפור זה. החל מכך ששמעון בן שטח שהיה גיסו של ינאי המלך לא היה רשאי לשבת בדין זה וכלה בכך שבסה"כ ינאי גם שלח את עבדו לדן וגם בא בעצמו והדרישה של שמעון בן שטח שיעמוד על רגליו במהלך הדיון איננה לפי ההלכה ("אמר ר' יהודה בר' אלעאי: שמעתי שאם רוצה הדיין להושיב בעלי הדין - מושיב ובלבד שלא יהא אחד עומד ואחד יושב", דברים רבה סימן ו בפרשתנו, שבועות ל ע"א וכן במקומות רבים אחרים). ראה פירוש שטיינזלץ בסוגיה בסנהדרין שם. עכ"פ, שמעון בן שטח מצטייר כאן כדמות חזקה המייצגת את ההלכה הברורה ומצפה שהכל יישמעו לה. כך גם במעשהו של תליית הנשים המכשפות באשקלון (סנהדרין פרק ו משנה ד). אבל גם שילם מחיר טראגי על קו הלכתי זה, במות בנו כשהעידו שני עדים כנגדו, גם כשהודו לבסוף שהיו עדי שקר (ירושלמי סנהדרין פרק ו סוף הלכה ג וראה גם רש"י בסנהדרין בבלי מד ע"ב).

⁸ מסקנת הגמרא היא ברורה ובניגוד למשנה: בעיקרון, מלך דן ודנים אותו. וזה מסתדר עם פסוקים רבים בנביאים בהם נראה שמלכים דנו כפי שהבאנו לעיל. הנביאים תובעים מהם לדון ולשפוט את העם ובה בעת דנים ומוכיחים אותם על מעשים לא נכונים שעשו (אבל בפועל לא היה מי שידון אותם משפטיים). אלא שבתקופה מאוחרת, בבית שני, בה אין כבר מלכים לבית דוד וגם לא מלכי ישראל שחלקם נמשח ע"י נביאים כמו אליהו ואלישע, נתקנה התקנה שמלך לא דן ולא דנים אותו, מפני אימת המלכות. זאת ועוד, יש לשים לב שפה לא מדובר ב"מלכי ישראל" סתם, אלא במלכי בית חשמונאי שהיו כוהנים ועברו על הפסוק: "לא יסור שבט מיהודה" (רמב"ן בראשית מט י בשם הירושלמי) ואין גם נביא שימשח את המלך. מלכי בית חשמונאי הם בעצם כוהנים - וכהן, אפילו כהן גדול, דן ודנים אותו כפי שראינו לעיל (סנהדרין פרק ב משנה א). וכבר דרשו חכמים מינאי לבחור בין כתר כהונה וכתר מלכות ולא לאחוז בשניהם (קידושין סו ע"א).

⁹ מהלך הסוגיה בירושלמי קצת קשה להבנה (ראה המפרשים שם), אבל נראה שהוא כך: הוא פותח, בדומה לבלבלי, בשאלה: מלך לא דן? והרי מצאנו שדוד היה עושה משפט וצדקה, היינו דן (הבבלי מביא פסוק אחר, מירמיהו). מתרץ הירושלמי שדוד היה יותר בבחינת "קצין, שוטר ומושל" (ראה דברים רבה בראש פרשתנו על הפסוק: "לך אל נמלה עצל") ועושה צדקה בכך שהיה מסייע בביצוע הדיון, אפילו נותן מכיסו אם אין לחייב ממה לשלם, אבל לא יושב כדיין בדין. בדומה לכך אומר מדרש תנחומא בובר בפרשתנו: "ואף יהושפט כיון שהוזק במלכות, לא נתעסק אלא בעסקי הדין. שנאמר: ויתחזק על ישראל - שנתחזק וימנה את הדיינים". המלך אחראי על קיום וחזוק מערכת המשפט ועל ביצוע גזרי הדין (בדומה למשרד המשפטים בימינו שהוא חלק מהרשות המבצעת). אבל אין הוא אישית יושב במשפט. ראה הפסוק המלא בשמואל ב ח טו: "וַיִּמְלֹךְ דָּוִד עַל-כָּל-יִשְׂרָאֵל וַיְהִי דָוִד עֹשֶׂה מִשְׁפָּט וְצִדְקָה לְכָל-עַמּוֹ". הוא כמלך היה אחראי לקיום מערכת המשפט. ההמשך בירושלמי הוא שלא דנים את המלך בשל הפסוק בתהלים: "מלפניך משפטי יצא", כפי שכבר ראינו בדברים רבה לעיל. נראה בברור שהירושלמי הוא הבסיס לשיטת ר' ירמיה בדברים רבה לעיל. שניהם מציגים שיטה ברורה כנגד שיטת הבבלי ולפיה המשנה בסנהדרין מובנת כפשוטה: מלך לא דן ולא דנים אותו, לא מעיד ולא מעידין אותו - מסיבות אידיאליות או פרקטיות ואין הבל בין מלכי בית דוד ושאר מלכים. ומי יעמוד כנגד המלך אם יחטא מלבד דין שמים? הנביא, דעת הקהל, התקשורת ... אבל לא מערכת המשפט.

¹⁰ ינאי התיישב ליד שמעון בן שטח באופן מתריס. לא כנידון ואפילו לא כעד, אלא כשופט, ליד אב בית הדין. כסא = מלכות.

לו שמעון בן שטח: עמוד על רגליך, ותן את הדין. כי לא לפנינו אתה עומד, אלא לפני מי שאמר והיה העולם. מיד עמד על רגליו, ונתן את הדין.¹¹

מכאן שיהיו בעלי דינין נוהגין אימה בעצמן, כביכול להקב"ה דנין. שכך אמר יהושפט לדיינין: "דעו [מה אתם עושים], כי לא לאדם תשפטו כי לה' " (דברי הימים ב' יט ו). אמר ר' חמא בר חנינא: בוא וראה, אילמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, שבשר ודם דן לבוראו. אמר הקב"ה לדיינין: היו נוהגין אימה בעצמכם כאילו דנין אותי.¹²

אגדת בראשית (בובר) פרק ו סימן א

"תפילה לדוד שמעה ה' צדק" (תהלים יז א) ... דוד מתפלל באומנות. האידך? "תפלה לדוד שמעה ה' צדק", אמר הקב"ה: עד מתי אתה מתפלל? אמור צרכיך מה שאתה צריך, הרי אמרת: "שמעה ה' צדק". אמר לו: חייך, כל אלו שאמרת בשביל דבר אחד: "מלפניך משפטי יצא". למה? שאמרת: "אשר נשיא יחטא" (ויקרא ד כב), נשיא שאין על גביו מושל אלא ה'. הואיל שאין על גבי מושל אלא אתה דן אותי, "מלפניך משפטי יצא".¹³

תלמוד ירושלמי מסכת ברכות פרק א הלכה ה

"אלו ברכות ששוחין בהן: בראשונה תחילה וסוף ובמודים תחילה וסוף.¹⁴ השוחה על כל ברכה וברכה מלמדין אותו שלא ישחה".¹⁵ רבי יצחק בר נחמן בשם ר' יהושע בן לוי: כהן גדול שוחה על סוף כל ברכה וברכה, המלך ראש כל ברכה וברכה וסוף כל ברכה וברכה. ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי: המלך משהוא כורע אינו נזקף עד שהוא משלים כל תפילתו. מאי טעמא? "ויהי ככלות שלמה להתפלל אל ה' את כל התפילה ואת כל התחנה הזאת קם מלפני מזבח ה' מכרוע על ברכיו" (מלכים א ח נד).¹⁶

שבת שלום מחלקי המים

¹¹ מדרש זה מציג את הסיפור של העימות בין שמעון בן שטח ובין המלך החשמונאי (לא מוזכר שמו!) באור אחר לגמרי מזה שבמסכת סנהדרין לעיל. האם הוא כשיטת הבבלי? (הדמיון בסיפור לא יכול להיות מקרי), או שהוא כשיטת הירושלמי ור' ירמיה (בית חשמונאי הם בעצם כהנים, שהתנהגו כמלכים ודנים אותם)? או שהוא מציג אסכולה שלישית? (המלך רשאי למחול על כבודו ולהעיד ואפילו לעמוד לדין כי "מלפניך משפטי יצא")?

¹² אולי סיומת זו של התנחומא בפרשתנו חוזרת בכל זאת לשיטת הבבלי שמלך דן ודנים אותו. אם הדיינים דנין, כביכול, את הקב"ה (בית דין נקרא א-להים), קל וחומר שהם יכולים לדון את המלך שבמקרה הטוב, בא מכוחו של הקב"ה. וזו תשובת הבבלי לטענת "מלפניך משפטי יצא" של הירושלמי. דוד מבקש שדינו יצא מלפני הקב"ה – בבקשה, בית הדין הוא הקב"ה. ואולי יש כאן גם העמדה של אימת הדיינים מול אימת המלך שאמנם נאמר בו "שתהא אימתו עליך" ואינו יכול למחול על כבודו, אבל אימת הדיינים וכבוד שמים הם גבוהים וחזקים יותר.

¹³ כך דוד כמלך ופי שראינו בירושלמי ובמדרש דברים רבה לעיל. ובימי הסליחות והרחמים המתקרבים עומדים כל בית ישראל שהם כבני מלכים ומבקשים מהקב"ה: מלפניך משפטנו יצא. ראה דברינו **מלפניך משפטנו יצא** ביום הכיפורים.

¹⁴ שוחה הוא מתכופף או מרכין ראשו ואולי כל פלג גופו העליון. ויש לעשות כך בברכה הראשונה של תפילת עמידה, בתחילתה ובסופה, וכן בברכת מודים. ולהלכה ראה רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ה ושולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן קיג, שם הפועל הוא כר"ע.

¹⁵ עד כאן לשון תוספתא ברכות פרק א הלכה ח.

¹⁶ ראה מקבילה בבראשית רבה לט יב, פרשת לך לך על הפסוק: "ונברכו בך כל משפחות האדמה", היינו שיכרעו בך לפניך. ושם יש הבחנה בין כריעה ובין פריקה. בחרנו לסיים דף זה בהלכה, בפרט לשיטת ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי שהמלך שוחה לאורך כל התפילה. אולי מלך ששלוש פעמים ביום מתפלל ושוחה כל תפילתו אל מול הקב"ה, יכול לטעון שרק הקב"ה ישפוט אותו. ואנו מכירים נביאים שעמדו מול מלכים בעוז להוכיח אותם כמו נתן מול דוד, אליהו מול אחאב ועוד. אבל זה הייתה שפיטה מוסרית ולא בדין ומשפט.